

O‘ZBEK VA QORQALPOQ TILLARIDA NIKOH MAROSIMLARI BILAN BOG‘LIQ LEKSIK QATLAM TADQIQI

O‘razboyev Olimjon Rustam o‘g‘li

**Berdaq nomidagi
Qoraqalpoq davlat
universiteti magistranti**

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek va qoraqalpoq tillaridagi nikoh marosimi ayniqsa sovchilik udumlari bilan bog‘liq leksikaning ayrim jihatlari tadqiq qilingan.

Kalit so‘zlar: qiz tanlash, qiz ko‘rish, og‘iz iskash, qulog‘ini tishlatish , beshik kerti qilish , etak yirtar qilish, ro‘mol o‘rash.

Abstract: In this article, some aspects of the lexicon related to the marriage ceremony in the Uzbek and Karakalpak languages, especially the marriage ceremony, have been studied.

Key words: choosing a girl, seeing a girl, kissing her mouth, biting her ear, making a crib, tearing a skirt, wrapping a scarf.

Аннотация: В данной статье изучены некоторые аспекты лексики, связанной с брачной церемонией в узбекском и каракалпакском языках, особенности свадебного обряда.

Ключевые слова: выбрать девушку, увидеть девушку, поцеловать ее в рот, покусать за ухо, сделать кроватку, порвать юбку, обмотать шарфом.

Xalq ogʻzaki ijodi, tarixiy kitoblar va ajdodlardan qolgan yodgorliklarda qayd etilgan urf-odatlar xalqlarning fikrlashini, ular uchun nima toʻgʻriligini va ezgulik haqidagi tushunchalarini ifodalaydi. Ular xalqlarning tarixi va diniy qarashlari bilan bogʻliq. Shunday ekan, lingvomadaniy tushunchalar ham turlichadir. Biroq oʻzbek va qoraqalpoq xalqlarida nikoh toʻy marosimi bilan bogʻliq udumlar va odatlar bir-biriga mazmun jihatdan oʻxshab ketadi. Va eng asosiysi, ularning zamirida kelin-kuyovning oilaviy hayotlariga mustahkam poydevor qoʻyish va shakllangan yangi oilada anʼanaviy udumlarning saqlanishi kabi ezgu maqsadlar yotadi.

Bugungi davr milliy qadriyatlarimizning qayta tiklanish jarayoni madaniy-maʼnaviy merosimizni, shu jumladan asrlar davomida shakllangan badiiy anʼanalarimizni har tomonlama oʻrganishni taqozo etmoqda. Bu borada xalqimizning bebaho maʼnaviy mulki boʻlgan marosimlar, udumlar va anʼanalarimiz dolzarb masalalardan biri boʻlib, ularni keng miqyosda tadqiq etish hozirgi kunda alohida ahamiyatga egadir. Har bir sohaning oʻz tarixi boʻlgani kabi, xalq ogʻzaki ijodi borasidagi izlanishlarning ham oʻz ildizlari mavjud. Bu izlanishlar ildizi uzoq oʻtmishga borib taqaladi.

Qoraqalpoqlarning marosim va urf-odatlari, saklar, pecheneglar va oʻgʻuzlar qabilalari madaniyatlaridan kelib chiqadi. Ular qoraqalpoqlar hayotining koʻplab javhalarida, masalan, mehmondoʻstligida, oʻz aksini topgan. Shuning uchun, mehmonlarni kutishda, eng ulugʻ joy mehmonlarga ajratiladi. Unga, shuningdek, qurbon qilingan hayvondan tayyorlangan milliy taomning maʼlum bir qismini (boshi yoki boshqa qismi) taqdim etiladi. Ovqatdan soʻng, yangi kelin yoki uy egasining ayolining mehmonlar qoʻlidan patnis olish marosimi sodir boʻladi. Unda kelin mehmonga chuqur taʼzim qilib, patnisni mehmon qoʻlidan olib, keyin astalik bilan orta qaytadi. Shundan soʻng, hurmatli mehmon barcha kelganlar yaxshi tilaklar va uying egasiga alohida minnatdorchilik bildirib nutq soʻzlaydi. Shundan

so'ng, oilaning eng kichik a'zosi (erkaklarda- kenja o'gil yoki ayollarda- kelin) mehmonlar qo'llarini yuvishlari uchun qumg'ondan suv quyadi.

Qoraqalpoqlarning to'ydan oldingi va keyingi marosimlar juda qiziqarli jarayonlarni o'z ichiga oladi. Masalan, kelinning uyida tantana va bazm uyushtirilib, unda kelinning oila a'zolari, barcha urug' a'zolari va qo'shnilari ishtirok etadi. Kuyov taraf ushbu kun kelinning uyiga qo'y yoki buzoq (ba'zida buqa), kelinning yaqinlariga esa sovg'alar olib keladi.

Kuyov kelinning uyiga yaqinlashishi bilan, kelin taraf ayollar (ko'pincha qo'shnilar) kelinning uyiga kuyov kirishi uchun pul so'raydilar. Kuyovni ushbu butun jarayon davomida yosh yigitlar qo'llab turishadi va vakil ota kuyovning o'rniga to'lovni amalga oshiradi. Bayram bazmi tugagandan so'ng kuyovdan ikkinchi marta pul olinadi, bunda kuyov tarelkani tagiga pulni qoldiradi. Keyin kuyov, sovchi ayollarga pul berishi lozim. Sovchi ayollar mehmonlar uyiga suv to'la idish bilan kirib, agar kuyov to'lovni amalga oshirmasa, suvni qudalar ustiga to'kish bilan tahdid qilishadi. Barcha ushbu harakatlar hazilomus usulda o'tkaziladi.

Sovchilik o'zbek xalqi hayotida doimiy yashab kelayotgan milliy qadriyatlarimizdan biri hisoblanadi. Shunday qilib, o'zbek xalqi o'zining boy madaniy merosiga ega bo'lgan millatdir. Millatning shakllanishida kishilar hayotidagi ma'lum odat va an'analar, ularning yashayotgan muhiti, ya'ni turmush tarzi muayyan til va madaniyatining shakllanishida shart-sharoit bo'lib xizmat qilgan. Shu asosda har bir millat uzoq vaqt davomida shakllanib, sayqal topgan, takomillashgan barqaror urf-odatlariga, marosimlariga, rasm-rusumlariga, an'analariga ega bo'lganlar. Lekin millatning urf-odatlari, turmush tarzini saqlab qolish va rivojlantirish uchun, albatta, ma'lum shart-sharoitlar lozim bo'lgan. Bu shart-sharoitni, albatta, birinchi navbatda jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy muhit, siyosiy hokimiyat belgilagan. O'zbek nikoh to'yining birinchi bosqichida **qiz tanlash** yoki **qiz ko'rishvasovchilik** udumlari muhim o'rin tutadi. **Qiz tanlashda,**

odatda, ayollar faollik ko'rsatishgan. Sovchilikda esa erkaklar qatnashgan. An'anaga ko'ra, tanlangan qiz xonadoniga ayollar borib og'iz islash qilishgan. Xalq orasida bunday sovchilik makiyon sovchi nomi bilan yuritilgan.

“**Og'iz islash** jarayonida qizning **boshi bo'shmi** yoki boshi bog'liqmi ekanligi surishtirilgan. Shundan so'ng rasmiy holda sovchi bo'lib kelishgan. **Og'iz islash** nomi bilan yuritiluvchi sovchilikning dastlabki bosqichi Alpomish dostonida ham tasvirlangan. Unda yetti qalmoq bahodirlarning onasi Surxayil Qorajon uchun Barchin yashaydigan xonadonga og'iz islash maqsadida tashrif buyuradi. Bu jarayon dostonida Surxayil tilidan keltirilgan quyidagi she'riy parchada o'z ifodasini topgan: O'zbeklarning yaxshi qizi bor bo'lsa, Atashtirib ro'mol berib kelaman. O'zbeklarning yaxshi qizi bor bo'lsa, Boshi bo'shmi deyin, avval so'rayin. Etnograf K. Shoniyozov qorluqlarning nikoh to'yi marosimi udumlari haqida to'xtalar ekan, quyidagilarni ma'lum qiladi: *Kelin bo'ladigan qiz tanlangandan keyin yigit tomonidan ikki ayol kuyov bo'lgichning ammasi, xolasi yoki turmushga chiqqan opasi sovchilikka borishadi.* Agar shu ma'lumotlar asosida Alpomish dostonidagi Surxayilning Barchinga sovchilikka borish epizodi o'rganilsa, Surxayil tomonidan shu udumning noto'g'ri ado etilgani, buzilgani kuzatiladi. Chunki udumlarimizda yigitning onasi emas, unga boshqa yaqin qarindosh ayol sovchilikka borishi lozim bo'lgan. Bu bilan Surxayilning manman, nopisand, befarosat ayol ekanligiga ishora qilinmoqda. Sovchilar kelgan xonadonda qizning onasi ularni Xush kelibsizlar! deya ochiq chehra bilan kutib olishi, kelganlar oldiga dasturxon yoyishi, choy va yeguliklar hozirlashi odat tusini olgan. Shunda gap orasida sovchilardan biri maqsadini ayon qilgan. Bu odat talqini Alpomish dostonida Barchinoylar xonadoniga Surxayil boshliq ayollar tashrif buyurgan epizodda quyidagicha aks ettirilgan: Mehmonlar ko'rishib o'tirdi. Boybicha mehmonlarga osh taraddud qildi, ziyofatga palov pishirib damlab: «Endi mehmonlar bilan gaplashib o'tirayin», deb boybicha ham kelib o'tirdi. U yoqdan, bu yoqdan gap tashlashib, besh-to'rt og'iz gap boshlashib, shunda kampir

boybichaga qarab, shu qizingning boshi bo'shmi, deb so'rab turgan yeri: Sovchilik bilan bog'liq ro'mol bog'lash udumi qizning boshini **band qilish**, ya'ni fotiha qilish rasmini ramziy ifoda etadi. **Ro'mol o'rash** marosimidan so'ng bu qizga boshqa xonadondan sovchi kelmaydi. Shu qizning endi atalgani bor hisoblanadi. Demak, yuqorida misol keltirilgan she'riy parchadagi **boshi bo'sh, ro'mol o'rash, atashtirish** singari tushunchalar xalqimizning turmush tarzi bilan bog'liq etnografizmlar sifatida e'tiborni tortadi. Sovchilikda ko'pincha yigit va qizni bir-biriga teng ko'rish, atashtirish uchun ularning mos keladigan belgi-xususiyatlariga ahamiyat qaratilgan. Ikkala yoshning yulduzi yulduziga teng kelishi, munosibligi ta'rif-tavsif qilingan. Shundan kelib chiqib, Alpomish dostonida ham sovchi Surxayil tilidan Qorajon va Barchinni tenglashtirishga qaratilgan shunday so'zlar aytiladi:

*Kelin qilib ketay sening qizingdi,
Sening qizing Qorajonga lozimdi(r).
Qizingning boshida taralgan chochi,
Qorajon ham yigitlarning me'roji...
Qorajon ham yomon emas, bekbachcha,
Ikkovi xam o'ynab yursin dar kecha...*

Sovchilar o'z niyatlarini qiz tomonga bildirganlaridan keyin qiz tomon ham o'z fikrini aytgan. Alpomish dostonida Barchinning onasi tomonidan Surxayil boshliq sovchilarga berilgan javob shunday keltirilgan: Kampirdan bu so'zni eshitib, boybicha ham bir so'z deb turgan ekan:

*Qozonda qaynagan shirboz go'sh emas,
To'rda o'tirgan qizning boshi bo'sh emas.
Qizim domot bobosining uliga,
Mol bergani Boysin-Qo'ng'irot elida.
Asli o'zi Qo'ng'irot elning bekozdi,
Shul qizimning bul atashgan domoti,*

*Erisin tog'larning qori erisin,
Er ostida dushman tani chirisin,
Iloyim Qorajon o'g'ling qurisin,
Sen eshitgin mening aytgan so'zimni.*

Bir osh pishgunga qadar qiz va yigit tomon shu tarzda og'iz islash savol-javobini qilib olishgan. Bunda javobning ijobiy yoki salbiy bo'lishidan qat'iy nazar tashrif buyurgan mehmonlar quruq jo'natilmagan. Shu ma'noda garchi Barchinning onasi Qorajon tomonidan kelgan sovchilarga norozilik bildirgan, qizining boshi bog'liqligini aytgan esa-da, ularni quruq qaytarmaydi. Osh suzib, mehmon qiladi. Alpomish dostonida buning tasviri shunday keltirilgan: *Mehmonlarni o'tqizib, qo'lini yuvdirib, uch tovoqqa oshni suzib, olib kelib mehmonlarning oldiga qo'ydi: bir tovoq to'rtovara bo'lib qoldi. Boya Qorajonning enasi zehni koyigan, ikki guruch olib og'ziga soldi. Buyoqdagi kampirlar agar uch guruch olib og'ziga solsa, haddi yo'q, boshini kesadi. Qorajonning enasidan qo'rqanidan bular ham ikki guruchdan olib og'ziga soldi. Uch tovoq oshdan yigirma guruch kamib qoldi. Bo'ldik, deb uzata berdi. Tovoqni berib, fotihani yuziga tortdi, mehmonlarni jo'natdi.* Bu tasvir shuni anglatadiki, sovchilikka har kimni ham uzatib bo'lmaydi. Bunday ishga, asosan, ko'pni ko'rgan, odob-axloqli, nafsini tiya oladigan, ko'rimli, farosatli, o'y-fikrli, so'zga chechan kishilar jalb qilingan. Aks holda, dostonida tasvirlanganidek, xunuk holat yuz berishi mumkin. Sovchilar ham aslida mehmonning bir turidir. Xalqimiz orasida Mehmon otangday ulug'degan hikmat yuradi. Shuning uchun har tomonlama andishali, ko'zi to'q bo'lgan Boysari xonadoni vakillari sovchi-mehmonlarni iliq kutib olib, ularning olqishiga erishadi. Ular Boysari xonadonini Xo'p ko'rganli boylar ekan deya maqtab ketishadi. Kuyov tomon, odatda, sovchilikdan qaytganlarni Bo'rimi, tulki? deya kutib olishi an'anaga aylangan. Agar sovchilarning ishi bitgan bo'lsa bo'ri deb, qiz tomon rozi bo'lmagan taqdirda tulki deb javob berishadi. Ana shu azaliy odat ham Alpomish dostonida o'z talqinini topgan. Sovchilik udumlarimiz bo'yicha agar qiz

tomon qudalashishga rozi bo'lsa, kelgan sovchilarga zo'r ziyofat berish barobarida qimmatbaho sarpolar ham kiydirib jo'natadi. Ma'lumki, Surxayil kampirni it talab, egnidagi kiyimlarini yirtadi. Uning yalang'och bo'lib qolganini ko'rib, boybicha uyiga borib, yangi kiyimlar olib kelib, kampirning ustidagi kuchuk yirtgan kiyimlarini chechib olib, yangi kiyim kiydirib, kuchuklarini urib, kampirning dimog'ini chog'qilib, uyiga ergashtirib boradi. Yolg'onchi kampir esa shu holatni yashirib, Qorajonni aldaydi. Bu o'rinda Surxayil kampirning yana bir salbiy xususiyati namoyon bo'ladi. Onasiga ishongan Qorajonning esa soddadilligi, ishonuvchanligi, ko'ngli to'g'riligi anglashiladi. Shuning uchun Qorajon aytadi:

«Enam bizni ko'rganli erdan uylantiribdi.

Enamning bosh-oyoq sarposini qilib yuboribdi».

☒ Endi bo'ri bo'lganingdan gapir, ☒ deb turibdi. O'tmishda ko'proq yaqin qarindoshlar, bir-biri bilan sinashta odamlar o'zaro quda bo'lishni rejalashtirgan. Buning natijasida hatto chaqaloqlarni yoshligidan birbiriga **atashtirib qo'yish**☒, **qulog'ini tishlatish** , **beshik kerti qilish** , **etak yirtar qilish** singari odatlar amalga oshirilgan. E'tiborli jihati shundaki, bunday qadimiy odatlarimiz hozir deyarli bajarilmasa-da, ular haqidagi ma'lumotlar xalq dostonlarida badiiy motiv ko'rinishida saqlanib qolgani kuzatiladi. Jumladan, Alpomish dostonining Qora baxshi Umirovdan yozib olingan variantida Hakimbek bilan Barchinoyni *etak yirtish* qilib, unashtirib qo'yilgani tasvirlanadi: Hakimbek bilan Barchinoyni orqa etagini birga ushlab yirtadi, ikkovini etak yirtish qilib unashtirib qo'ydi . Tadqiqotchi Latifa Xudoyqulova surxon vohasi sovchilik qo'shiqlari va aytimlariga nazar qaratar ekan, hududdagi sovchilik ko'rinishlarini ham aytib o'tadi. U etak yirtar shunday odatlardan biri ekanligini ta'kidlab, bu odatga ko'ra Surxon vohasining Denov tumanida qiz bola tug'ilganida kelin qilishni niyat qilgan oila mazkur xonadonga tashrif buyurib, chaqaloqqa kiygizilgan ko'ylakning etagini irim qilib yirtib qo'ygan.

Umuman olganda, xalqimizning tarix sinovlaridan o'tgan bayramlari marosimlari, urf-odatlari xalqimizning milliy xususiyatlari, qadriyatga aylangan xalqchilik ruhi bilan sug'orilgan jihatlarini, halollik, poklik, mehnatsevarlik xislatlarini namoyon etadi. Xalqning o'ziga xos milliy, ruhiy ko'rinishlarining barchasi xalq to'ylarida o'z ifodasini topadi. Aynan mazkur marosimlar va odatlar yashovchanligining asosiy sababi ularning asosiy mazmun mohiyati hamda maqsadi kelajak avlod davomiyligini ta'minlashga qaratilganligi bilan xarakterlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi", ikkinchi qism, davlat ilmiy nashriyoti 2018.
2. Mahmud Sattor, O'zbek udumlari. Toshkent, O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi "Fan" nashriyoti 1993.
3. Mamatqul Jo'rayev, Darmonoy O'rayeva, O'zbek mifologiyasi. Toshkent "Excellent pygrophy" nashriyoti 2020.
4. Чилла ва у билан боглик расм-русумлар ва урф-одатлар тУгрисида батафсилрок каранг; О.Бурнее. Чилла нима/Сoadат 1993 (А.Аshirov. "O'zbek xalqining qadimiy e'tiqod va marosimlari 79. Bet)
5. Назаров Н. Лакайлар этнографияси.-Т..2007.-Б.8 8. Жураев М. Соч магияси билан боглик; маросимлар //Узбекистон этнологияси. Янгача карашлар ва назарий методологик ёндашувлар. Тошкент. 2004